

خلاصه های چاپ شده مصباح المتهدد

چکیده: کتاب مصباح المتهدد و سلاح المتعبد نوشته شیخ طوسی در اعمال و عبادات سنه است. از آنجا که شیخ طوسی در این کتاب به تطویل پرداخته بود، خود اولین نفری بود که آن را با عنوان مختصر المصباح فی الادعیه و العبادات تلخیص نمود. نویسنده در این نوشتار، ابتدا ۶ تلخیص نوشته شده بر کتاب مذکور را ذکر و سپس از میان این کتب، ۲ تلخیص منهاج الصلاح فی اختصار المصباح از علامه حلی و اختیار المصباح اثر ابن باقی را به طور مبسوط معرفی می نماید. در راستای این هدف، نویسنده به تفکیک، ابتدا ویژگی ها، بخش ها و چاپ های منهاج الصلاح را بیان می دارد. سپس، شیوه ی ابن باقی در تلخیص مصباح و ترجمه و چاپ های آن را ذکر می نماید.

کلیدواژه: کتاب مصباح المتهدد و سلاح المتعبد، شیخ طوسی، اعمال و عبادات سنه، منهاج الصلاح فی اختصار المصباح، علامه حلی، اختیار المصباح، ابن باقی.

شیخ طوسی (د ۴۶۰ق) کتب بسیاری در موضوع فقه، حدیث، اصول، تفسیر، کلام و... نوشته است که همه مورد توجه علما و از منابع معتبر متون شیعی هستند. یکی از آن کتاب ها که بوی جاودانگی می دهد، مصباح المتهدد و سلاح المتعبد است. این کتاب در اعمال و عبادات سنه است. اما از آنجا که شیخ طوسی در این کتاب به تطویل پرداخته بود، خود اولین نفری بود که آن را با عنوان مختصر المصباح فی الادعیه و العبادات تلخیص کرد.

علمای دیگری با پیروی از خود شیخ به این امر پرداخته اند که تلخیص های زیر از آن جمله اند:

۱. الاختیار من المصباح، سیدعلی بن حسان بن باقی قرشی حلی، مشهور به ابن باقی، که سال ۶۵۳ از آن فراغت پیدا کرده است؛
۲. فیس الاصباح فی تلخیص المصباح، شیخ نظام الدین سلیمان بن حسن صهرشتی معاصر شیخ طوسی. پاره هایی از آن فقط در مجموعه جباعی نقل شده و علامه مجلسی هم از آن مجموعه در بحار الانوار نقل کرده است (از افادات آقای محسن صادقی)؛
۳. منهاج الصلاح از شیخ عبد ربه حلی.
۴. تلخیص مولی حیدرعلی بن محمد حسن شیروانی، داماد علامه مجلسی؛
۵. مختصر المصباح، سید عبد الله شبر (د ۱۲۴۲ق)؛
۶. منهاج الصلاح فی اختصار المصباح، علامه حلی (د ۷۲۶ق).

تا کنون دو فقره از این خلاصه ها چاپ شده اند و تلخیص خود شیخ طوسی در کتابخانه علامه مجلسی به کوشش محمد جواد شعبانی مفرد مراحل تحقیق را می گذراند.

شایان ذکر است تلخیص کتاب در گذشته به مفهومی که امروزه به کار می رود، نبوده است؛ نویسنده یا مطالب تکراری را حذف می کرد یا آنچه را که نیاز داشت برمی گزید یا صحیح السند را انتخاب می کرد و بقیه را رها می کرد یا ضمن انتخاب برخی مطالب، نوشته های خود را بر آن می افزود و... از همین رو گاهی می بینیم تلخیص کتابی از خود کتاب مفصل تر شده است. این امر در دو تلخیص مصباح که معرفی می شود، اتفاق افتاده است. علامه حلی و ابن باقی بخشی از مصباح المتهدد را نقل نکرده، اما مطالب بسیاری بر مطالب شیخ طوسی افزوده اند.

۱. منهاج الصلاح از علامه حلی (د ۷۲۶ق)

ابومنصور جمال الدین حسن بن یوسف بن مطهر، علامه حلی (د ۷۲۶ق) از علمای نامدار شیعه و صاحب کتاب های بسیار و تأثیرگذار در مجامع علمی شیعه است.

یکی از آثار قلمی علامه که به دست ما رسیده، منهاج الصلاح فی اختصار المصباح است. علامه حلی آن را به خواهش وزیر محمد بن محمد قوهدی که شخصی نیک سیرت بوده، نوشته است.

بخشی از ویژگی های منهاج الصلاح چنین است:

۱. اضافات: علامه حلی مطالب بسیاری در تلخیص افزوده است که به تعبیر خودشان «مما لابد منه ولا يستغنی عنه» بوده است. این اضافات شامل موارد زیر است:

که کتابخانه علامه مجلسی آن را در سال ۱۴۳۰ ق منتشر کرده است.

ویژگی‌های این چاپ به شرح ذیل است:

۱. این چاپ تک‌جلدی و ادعیه آن اعراب دارد؛ به طوری که خواننده می‌تواند از آن به عنوان کتاب دعای مستقل و همراه استفاده کند.
۲. پاورقی‌های مفید و مختصر که بی‌سبب بر حجم کتاب افزوده نشده است.

۳. در تصحیح این کتاب از شش نسخه خطی بهره برده شده است که اولین آن نسخه کتابخانه مدرسه غرب همدان (شماره ۴۶۴۳) از ناسخی مجهول به تاریخ قرن هشتم است که دارای علامت بلاغ و تصحیح، و خوش خط و خوانا بوده است.

نسخه دوم به کتابت محمد بن علی طبری در سال ۷۳۳ است که در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (شماره ۱۲۳۶۲) نگهداری می‌شود.

نسخه سوم به خط واعظ محمد شریف خادم هروی به تاریخ دوشنبه ۱۲ ربیع الثانی ۹۸۴ است که در کتابخانه آستان قدس (شماره ۴۹۳) نگهداری می‌شود. این نسخه خوش خط است و با نسخه خط مؤلف مقابله شده است.

نسخه چهارم به خط محمد تقی بن محمد شریف است که در ۱۰ شعبان ۹۸۸ کتابت شده و در کتابخانه احیاء تراث اسلامی (شماره ۲۱۵۴) نگهداری می‌شود.

نسخه پنجم به خط میرزا محمد بن جها نبخش مازندرانی است که در چهارشنبه ۱۳ جمادی الأولى ۱۰۸۰ کتابت شده و در کتابخانه مدرسه فیضیه

(شماره ۵۳۱) نگهداری می‌شود. این نسخه از روی نسخه‌ای کتابت شده که از نسخه به خط مؤلف استنساخ شده بوده است.

نسخه ششم از ناسخی ناشناس به تاریخ جمعه اول رجب ۱۰۹۵ است که در کتابخانه علامه روضاتی نگهداری می‌شود.

۴. کل این کتاب با مصباح‌المتجهد مقابله شده و مطالبی که علامه حلی بر تلخیص افزوده است، همه مشخص شده، نیز منابع علامه حلی نشان داده شده است.

الف) مقدمات و توضیحاتی بر برخی از ادعیه؛ ب) تکمیل برخی از ادعیه که مختصر بوده؛ ج) باب اول با عنوان مقدمه‌ای در ماهیت دعا؛ د) افزودن بابی در اصول دین. این بخش که به باب حادی عشر معروف است، به طور مستقل چاپ شده و شروح فراوانی بر این بخش نوشته شده است؛ ه) افزودن برخی از احادیث که با ادعیه و موضوعات دعاها تناسب داشته‌اند و ...

۲. ترتیب و تبویب: علامه حلی کتاب را در یازده باب تدوین کرده و هر بابی را به مطلب، قطب و فصل تقسیم کرده است؛ برخلاف شیخ طوسی که کتاب را به فصول تقسیم کرده بود. یازده باب منهاج به شرح ذیل است:

- باب اول در مقدمات دعا که در هفت فصل است: ماهیت دعا و فضیلت آن، اخلاص در دعا، آداب دعا، اوقات اجابت دعا، کسانی که دعایشان مستجاب است و کسانی که دعایشان مستجاب نیست، شرایط دعا، اقسام دعا؛

- باب دوم در طهارت شامل آداب الخلو، آداب وضو، آنچه به اغسال متعلق است و تیمم؛

- باب سوم در نمازها، شامل تعداد، اوقات و شرایط نمازها و اذان و اقامه؛

- باب چهارم در کیفیت نمازهای یومیه و افعال مستحب؛

- باب پنجم در نوافل و تعقیبات نمازهای یومیه؛

- باب ششم در دعاهایی که هر صبح و شام خوانده می‌شود؛

- باب هفتم در دعاهای روزها و هفته‌ها و دعای سمات؛

- باب هشتم در اعمالی که شایسته است در طول سال به جا آورده شود. این باب افزون بر آنچه متعلق به شهوردوازگانه است، شامل دعای افتتاح، زیارت ائمه بقیع و دعای کمیل است؛

- باب نهم «فیما لا یختص بوقت من العبادات» شامل نماز کسوف، نماز نذر و شبه آن، نماز جمعه و عید و نماز اموات و استسقا و زکات است؛

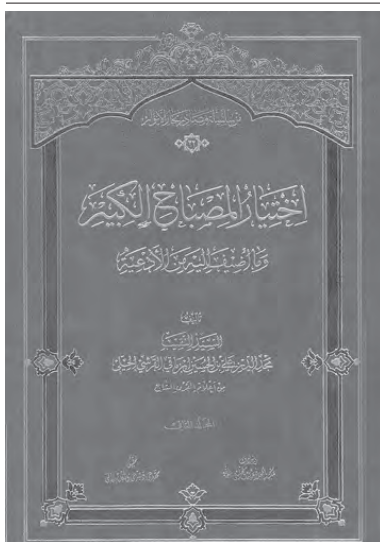
- باب دهم در دعاهای حاجات که شامل دعاهای مختصری در طلب رزق و دعای مظلوم بر ظالم است؛

- باب یازدهم در آنچه بر عموم مکلفین واجب است. این باب در هفت فصل، شامل اثبات واجب الوجود، صفات ثبوتیه، صفات سلویه، عدل، نبوت، امامت و معاد است.

۳. فتاوی فقهی و دیدگاه‌های علامه حلی، که در برخی موارد مطابق با دیدگاه‌های شیخ طوسی نیست.

چاپ منهاج‌الصلاح

تنها چاپ این کتاب به تصحیح آقای سید عبدالحمید میردامادی است

را ذکر کرده است. این مطالب بسیار است و برخی از آنها از متفردات ابن باقی است؛ از آن جمله:

دعای صباح امیرالمؤمنین علیه السلام. همچنان که علامه مجلسی گفته، این دعا در هیچ یک از کتب معتبر جز اختیارالمصباح نقل نشده است.

دعای امیرالمؤمنین علیه السلام قبل از نماز شب (اللهم إلیک حتت قلوب المختبتین). دعای امیرالمؤمنین علیه السلام برای حفظ، استغفار امیرالمؤمنین علیه السلام در نماز و تو، دعای رسول خدا بعد از نمازهای واجب که جبرئیل در معراج بدیشان آموخته بود، دعایی که جبرئیل به عنوان هدیه برای امیرالمؤمنین علیه السلام در شب جنگ احزاب آورده است و....

از دیگر مطالبی که ابن باقی افزوده است، می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- دعای شب‌های رمضان به نقل از کتاب الصفوانی؛
- دعای روزهای رمضان که سید بن طاوس در اقبال از این کتاب نقل کرده است؛

- دعای عرفه از صحیفه سجادیه؛

- نماز سلمان و برخی از ادعیه شب‌های رمضان از ثواب الأعمال شیخ صدوق؛

- نقل برخی از ادعیه شب‌های رمضان از بلغة المقیم صفوانی؛

- دعایی در سجده شکر از امیرالمؤمنین علیه السلام؛

- دعای الیاس نبی علیه السلام....

ترجمه اختیارالمصباح

این کتاب را سید میرمحمد حسین بن سید عبدالحسین حسینی خاتون آبادی به امر شاه سلطان حسین صفوی ترجمه کرده است.

چاپ‌های اختیارالمصباح

این کتاب در یک سال دو چاپ مختلف شده است:

۱. چاپ مکتبه علامه مجلسی با تحقیق مهدی دلیری گلپایگانی در سال ۱۴۳۲ق/ ۱۳۹۰ش در دو جلد؛

۲. چاپ انتشارات دلیل ما به تحقیق سید عباس بنی هاشمی بیدگلی در سال ۱۴۳۲ق/ ۱۳۹۰ش در یک مجلد.

الف) ویژگی‌های چاپ مکتبه علامه مجلسی

از جمله اموری که محقق اختیارالمصباح بدان دست یازیده است:

۱. در تحقیق این کتاب از چهار نسخه خطی بهره برده که یکی از آنها به خط مؤلف بوده است.

نسخه اول از قرن هفتم که گفته شده به خط مؤلف است و در کتابخانه دانشگاه تهران (نسخه‌های اهدایی مرحوم مشکاة) نگهداری

۵. کتاب دارای فهرس فنی (آیات قران، احادیث، اعلام، طوایف و قبایل، اماکن، منابع ذکر شده در متن کتاب، و فهرست تفصیلی) است.

۲. اختیارالمصباح از ابن باقی (از علمای قرن هفتم)

سید مجدالدین علی بن حسین بن حسان بن باقی قرشی حلی مشهور به ابن باقی و سید، یکی از علمای قرن هفتم است. از زندگی او چیزی نمی‌دانیم و استادانش را نمی‌شناسیم، جز اینکه در مجمع الآداب ابن فوطی (د ۷۲۳ق) و فوائد طریفه مولی عبدالله اصفهانی (قرن ۱۲) و برخی کتب دیگر به زندگی او اشارتی کوتاه رفته است.

از او دو کتاب می‌شناسیم که هر دو گزیده‌ای از کتب پیشینان است: یکی اختیارالمصباح الکبیر و دیگری مجموعه‌ای در آداب و حکم و مواعظ. کتاب اخیر در سال ۷۵۳ق نوشته شده و نسخه آن استنساخ شده از خط مؤلف در کتابخانه حمیدیه سلیمانیه در استانبول است. در مقدمه آن می‌گوید: خود بر آن نامی نگزیده و آنچه را که خوشایندش بوده از حکم، مواعظ، مسائل نحو، لغت، اشعار و نامه‌ها در آن جمع آورده است.

اختیارالمصباح نزد علما معتبر بوده، از آن نقل کرده‌اند. سید بن طاووس یکی از علمایی است که از این کتاب بسیار نقل کرده است.

شیوه ابن باقی در تلخیص مصباح

نگاهی به مقدمه سید بن باقی در اختیارالمصباح، شیوه او در تلخیص مصباح را چنین می‌نمایند:

۱. انتخاب ادعیه؛ برخی از دعاهای مصباح را که بین علما متعارف بوده، نقل کرده است.

۲. زیارات و مسائل فقهی را نقل نکرده است؛ چرا که این مطالب و مسائل فقهی همچون حصر عبادات، کیفیت طهارت، غسل‌های مستحب، امر به معروف و نهی از منکر و... در کتب فقه بیان شده است.

۳. جابه‌جایی مطالب و فصول مصباح؛ ابن باقی نشان داده است به ترتیب کتاب مصباح‌المتهدج مقید نبوده، برخی از فصول کتاب را جابه‌جا کرده، مطالبی را از فصلی به فصل دیگر انتقال داده است.

۴. اضافات سید در اختیارالمصباح؛ سید ابن باقی مطالب مهمی را نیز به کتابش افزوده است؛ منتها گاهی با کلمه «زیاده» یا «زیاده من غیرالمصباح» به آن اشاره کرده و یا بدون تذکره به اضافات، منبع خود

اگر بخواهد معنی عبارتی را بفهمد، خود به کتب لغت و شروح دعا مراجعه می‌کند. این توضیحات بر حجم کتاب افزوده است.

افزون بر آن، برخی نسخه بدل‌ها ضرورتی نداشته است؛ مثلاً در صفحه ۱۵۸ جلد اول برای کلمه «ترفقا» نسخه بدل زده شده که در دو نسخه «توفقا» بوده است؛ موردی است که بدخط بودن ناسخ باعث آن است و چه بسا بد خوانده می‌شود نه اینکه واقعاً غلط نوشته شده باشد. در این گونه موارد به هنگام نسخه بدل زدن باید تأمل کرد.

ب) ویژگی‌های چاپ دلیل ما

انتشارات دلیل ما با فاصله چند ماه از انتشار چاپ کتابخانه علامه مجلسی، اقدام به چاپ و نشر اختیار مصباح ابن باقی کرد. تک جلدی بودن این چاپ امتیازی است که نمی‌توان از آن یاد نکرد.

۱. در چاپ این کتاب از سه نسخه بهره برده شده است:
- نسخه آستان قدس (شماره ۳۳۰۳) که خوش خط و کامل بوده است.

- نسخه کتابخانه دانشگاه تهران (شماره ۲۷۰)، از اعمال ماه رمضان شروع شده، آغاز و انجام آن افتاده است.

- نسخه کتابخانه آستان قدس (شماره ۱۴۱۳۷) که آغاز و انجام آن افتاده، اما خوش خط است.

۲. فهرس فنی (آیات، احادیث، مصادر و فهرست تفصیلی متن کتاب)؛

۳. تطبیق مطالب کتاب با مصباح و بحار الانوار؛

۴. ذکر مصادر و منابع مطالب ابن باقی از دیگر منابع.

توجه به نیاز مخاطب

در این نوشتار در مقام مقایسه این دو چاپ نیستیم، اما همان اشکالی که بزرگان تحقیق و تصحیح بر آن تأکید کرده‌اند، متوجه این دو چاپ است: پرهیز از کارهای موازی و توجه به نیاز مخاطب.

کاش هردو ناشر در تلاشی مشترک اختیار مصباح ابن باقی را طوری چاپ می‌کردند که مخاطب سطح متوسط هم بتواند از آن در کنار دیگر کتب دعا - همچون مفاتیح الجنان شیخ عباس قمی و زاد المعاد علامه مجلسی - استفاده کند.

می‌شود. بر این نسخه دست نوشته مرحوم هبة الدین شهرستانی است که گواهی داده به خط مؤلف است.

نسخه دوم به خط محمد شفیع مروری مشهدی است که در یکشنبه محرم ۱۰۹۳ کتابت شده و در کتابخانه آستانه قدس (شماره ۳۲۰۳) نگهداری می‌شود.

نسخه سوم از قرن دوازدهم و ناسخ آن ناشناس و در کتابخانه آستان قدس (شماره ۱۴۱۳۷) است. ادعیه دارای اعراب هستند و نشان تصحیح و مقابله دارد.

نسخه چهارم از ناسخی ناشناس است که در جمعه جمادی الآخر ۹۸۵ کتابت شده، تصحیح شده و دارای اعراب است. این نسخه در کتابخانه مخطوطات عتبه عباسی علیه السلام در کربلاست.

۲. افزودن عناوین مناسب در داخل قلاب در بخش‌هایی که مؤلف عنوانی نگذاشته است؛

۳. تطبیق با مصباح‌المتهدج و مشخص نمودن اضافات اختیارالمصباح؛

۴. توضیح لغات و عبارات مشکل: معانی لغات را از کتب لغت همچون: العین، مجمع البحرین، لسان‌العرب، صحاح، قاموس المحيط و... نقل کرده‌اند؛

۵. توضیح فقرات و عبارات مشکل دعا: گاه توضیح عبارات ادعیه به قلم علامه مجلسی از بحار الانوار و گاه به قلم شیخ بهائی از مفتاح الفلاح و گاه به قلم کفعمی از حواشی مصباح کفعمی انتخاب شده است و گاه ضمن بیان عبارتی منابعی درباره آن معرفی کرده‌اند؛

۶. درج فهرس فنی (فهرست آیات، احادیث، اشخاص، طوایف و قبایل، اماکن، وقایع و ایام و...)

۷. افزودن نکات تفسیری دریاورقی: هر جا در دعا به آیه‌ای از قرآن اشاره رفته است، به این مهم اقدام شده است. این نکات از تفاسیری همچون تفسیر بیضاوی، مجمع البیان، کشاف و... انتخاب شده است.

۸. نشان دادن برخی زیادت‌ها در منابع منقول از اختیارالمصباح (ج ۱، ص ۲۸۳-۲۸۴، که نشان داده شده در صحیفه علویة محدث نوری دعا زیادت‌ها دارد)؛

۹. توجه به حواشی نسخ مختلف و نقل برخی فایده‌ها از آن حواشی (ج ۱، ص ۳۲۳)؛

۱۰. نشان دادن مواضع ادعیه در کتب دیگر؛

۱۱. اعراب‌گذاری عبارات دعا.

نکته

بسیاری از پاورقی‌های کتاب اگرچه مفیدند، اما غیر ضروری به نظر می‌رسند و جز تحمیل حجم بر کتاب ثمره‌ای نداشته‌اند. داعی

